ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Begmatova Malika Shuxrat qizi

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

malika.umarova.92@mail.ru

KOMPANIYANING PUL OQIMLARINI BOSHQARISH VA PUL MABLAG'LARINI OPTIMALLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompaniyalarda pul oqimlarini samarali boshqarish hamda pul mablag'laridan oqilona foydalanishni ta'minlash masalalari tahlil qilinadi. Xususan, operatsion, investitsion va moliyaviy pul oqimlarining shakllanishi, ularning o'zaro bog'liqligi hamda korxona likvidligi va moliyaviy barqarorligiga ta'siri ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, pul mablag'larini optimallashtirish usullari, byudjetlashtirish, pul oqimlarini prognozlash, to'lov intizomini takomillashtirish va zamonaviy moliyaviy boshqaruv vositalaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari kompaniyalarda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, to'lov qobiliyatini ta'minlash va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: pul oqimlari, pul mablag'lari, likvidlik, moliyaviy barqarorlik, pul oqimini boshqarish, optimallashtirish, byudjetlashtirish, prognozlash, korxona moliyasi, naqd pul aylanishi

Abstract. This article analyzes the issues of effective cash flow management and optimal use of financial resources in companies. Particular attention is paid to the formation of operating, investing, and financing cash flows, their interrelationship, and their impact on corporate liquidity and financial stability. The study also examines methods for optimizing cash resources, including budgeting, cash flow forecasting, improvement of payment discipline, and the application of modern financial management tools. The results of the research are important for ensuring efficient use of financial resources, maintaining solvency, and supporting sustainable development of companies.

Keywords: cash flows, financial resources, liquidity, financial stability, cash flow management, optimization, budgeting, forecasting, corporate finance, cash turnover.

Kirish

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida kompaniyalarning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligi ko'p jihatdan pul oqimlarini samarali boshqarish darajasiga bog'liq. Pul oqimlari korxonaning operatsion faoliyatini uzluksiz amalga oshirish, investitsion loyihalarni moliyalashtirish hamda majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish uchun zarur bo'lgan asosiy moliyaviy resurs hisoblanadi. Pul mablag'larining yetishmasligi yoki ularning samarasiz taqsimlanishi hatto rentabelli kompaniyalarni ham to'lovga qobiliyatsizlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli pul oqimlarini boshqarish masalasi zamonaviy korporativ moliya tizimining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda global iqtisodiyotda kuzatilayotgan inflyatsiya jarayonlari, foiz stavkalarining oshishi, ta'minot zanjirlaridagi uzilishlar va bozor noaniqligining kuchayishi kompaniyalar oldiga moliyaviy resurslarni yanada oqilona boshqarish vazifasini qo'ymoqda.

Likvidlik yetishmovchiligi, debitorlik qarzlarining ortishi, to‘lov intizomining sustligi hamda pul oqimlarining notekisligi korxonalarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kompaniyada pul oqimlari odatda uchta asosiy yo‘nalishda shakllanadi: operatsion faoliyatdan tushadigan pul mablag‘lari, investitsion faoliyat bilan bog‘liq oqimlar hamda moliyaviy faoliyat natijasida yuzaga keladigan pul harakatlari. Ushbu oqimlarning muvozanatli boshqarilishi korxonaning likvidligini saqlash, qarz yukini optimallashtirish va investitsion faollikni ta’minlashga xizmat qiladi. Pul oqimlarini tahlil qilish orqali kompaniyaning real moliyaviy holatini baholash, pul tanqisligi xavfini oldindan aniqlash hamda strategik qarorlar qabul qilish mumkin. Pul mablag‘larini optimallashtirish esa mavjud resurslardan maksimal samaradorlik bilan foydalanishni nazarda tutadi. Bunda ortiqcha pul mablag‘larini samarali investitsiyalarga yo‘naltirish, yetishmovchilik yuzaga kelganda esa qisqa muddatli moliyalashtirish manbalaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

Asosiy qism

Kompaniyaning pul oqimlarini boshqarish moliyaviy menejmentning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, korxonaning to‘lovga qobiliyati, likvidligi va umumiy moliyaviy barqarorligini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Pul oqimlari — bu ma’lum vaqt oralig‘ida korxonaga kelib tushadigan va undan chiqib ketadigan pul mablag‘larining harakatidir. Ular odatda operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo‘yicha shakllanadi hamda har bir yo‘nalish korxona faoliyatining muayyan jihatini aks ettiradi.

Operatsion pul oqimlari kompaniyaning asosiy faoliyati natijasida yuzaga keladi va odatda mahsulot sotishdan tushgan tushumlar, xizmat ko‘rsatishdan olinadigan daromadlar hamda xomashyo xaridi, ish haqi, soliq va boshqa joriy xarajatlar bilan bog‘liq to‘lovlarni o‘z ichiga oladi. Barqaror operatsion pul oqimi korxonaning o‘zini-o‘zi moliyalashtirish imkoniyatini ko‘rsatadi. Agar operatsion pul oqimi yetarli bo‘lmasa, kompaniya tashqi moliyalashtirish manbalariga murojaat qilishga majbur bo‘ladi, bu esa moliyaviy risklarni oshiradi. Shu sababli operatsion pul oqimlarini optimallashtirish uchun ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, sotuv hajmini oshirish hamda to‘lov intizomini kuchaytirish muhim hisoblanadi.

Investitsion pul oqimlari uzoq muddatli aktivlarni sotib olish yoki sotish bilan bog‘liq bo‘ladi. Asosiy vositalar, innovatsion texnologiyalar va infratuzilma loyihalariga kiritiladigan investitsiyalar odatda qisqa muddatda manfiy pul oqimini keltirib chiqaradi, ammo uzoq muddatda daromadning ortishi va ishlab chiqarish samaradorligining oshishiga xizmat qiladi. Investitsion faoliyatni rejalashtirishda kapital qo‘yilmalarning qaytish muddati, rentabellik darajasi va risk omillarini chuqur tahlil qilish zarur.

Moliyaviy pul oqimlari kapital tuzilmasi bilan bog‘liq operatsiyalarni o‘z ichiga oladi. Bank kreditlari, obligatsiyalar chiqarish, aksiyalar emissiyasi yoki dividend to‘lovlari ushbu oqim turiga kiradi. Moliyaviy pul oqimlari kompaniyaning tashqi moliyalashtirishga qanchalik muhtojligini ko‘rsatadi. Qarzdorlik darajasining yuqori bo‘lishi foiz to‘lovlari yukini oshiradi va pul oqimlarining barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Pul mablag‘larini optimallashtirish kompaniyada ortiqcha yoki yetishmaydigan pul resurslarini muvozanatlashtirishni nazarda tutadi. Ortiqcha pul mablag‘lari samarali foydalanilmasa, inflyatsiya ta’sirida o‘z qiymatini yo‘qotadi yoki daromad keltirmaydi. Shu bois bunday mablag‘larni qisqa muddatli depozitlar, moliyaviy instrumentlar yoki aylanma kapitalni kengaytirishga yo‘naltirish maqsadga muvofiq. Aksincha, pul tanqisligi yuzaga kelganda to‘lovlar kechikishi, shartnomaviy majburiyatlarning buzilishi va jarimalar yuzaga kelishi mumkin.

Pul oqimlarini boshqarishda vaqt omili alohida ahamiyatga ega. Pul tushumlari va chiqimlari o‘rtasidagi vaqt tafovuti korxona likvidligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, mahsulot sotilgani bilan pul tushumi kechikib tushsa, kompaniyada vaqtinchalik pul tanqisligi yuzaga keladi. Shu sababli naqd pul aylanishi davrini qisqartirish, debitorlik qarzlarini tez undirish va to‘lovlarni optimal muddatlarda amalga oshirish zarur.

Zamonaviy sharoitda pul oqimlarini boshqarishda raqamli moliyaviy texnologiyalar muhim o‘rin tutmoqda. Elektron to‘lov tizimlari, korporativ moliyaviy dasturlar, avtomatlashtirilgan byudjetlashtirish va real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlari pul harakatlarini yanada aniq nazorat qilishga yordam beradi. Bu esa moliyaviy xatolarni kamaytiradi va boshqaruv qarorlarini tezlashtiradi.

Pul oqimlarini prognozlash kompaniyaning strategik rejalashtirish tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Kelgusidagi tushumlar va to‘lovlarni oldindan baholash orqali likvidlik yetishmovchiligi yoki ortiqcha mablag‘larning samarasiz to‘planib qolishi oldini olish mumkin. Prognozlashda turli ssenariylar — optimistik, realistik va pessimistik variantlar ishlab chiqiladi.

Debitorlik va kreditorlik qarzlarini samarali boshqarish ham pul oqimlarini optimallashtirishning muhim yo‘nalishidir. Debitorlik qarzlarining ortishi real pul tushumlarini kamaytirib, korxonaning moliyaviy imkoniyatlarini cheklaydi. Kreditorlik qarzlarining haddan tashqari ko‘payishi esa to‘lov qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Shu bois kontragentlarni tanlash, to‘lov shartlarini belgilash va qarzlarni monitoring qilish tizimini takomillashtirish zarur.

Bundan tashqari, pul oqimlarini boshqarish korxona qiymatini oshirishga ham xizmat qiladi. Barqaror pul oqimlariga ega kompaniyalar investorlar uchun jozibador hisoblanadi, kredit reytingi yuqori bo‘ladi va moliyalashtirish resurslarini arzonroq jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli pul oqimlarini samarali boshqarish korporativ boshqaruvning strategik vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

1-jadval.

Kompaniyada pul oqimlari ko‘rsatkichlari (statistik tahlil — o‘rtacha sanoat korxonasi misolida, 2024–2025 y.)

№	Ko‘rsatkichlar	2024 yil	2025 yil	O‘zgarish (%)
1	Operatsion faoliyatdan pul tushumi	100 %	108 %	+8 %
2	Operatsion xarajatlar	82 %	86 %	+4 %
3	Sof operatsion pul oqimi	18 %	22 %	+4 %
4	Investitsion chiqimlar	20 %	24 %	+4 %
5	Investitsion faoliyatdan tushum	6 %	7 %	+1 %
6	Moliyaviy faoliyatdan jalb qilingan mablag‘lar	15 %	18 %	+3 %
7	Kredit va foiz to‘lovlari	9 %	11 %	+2 %
8	Dividend to‘lovlari	5 %	6 %	+1 %
9	Erkin pul oqimi (Free Cash Flow)	4 %	7 %	+3 %
10	Likvidlik koeffitsienti	1,3	1,5	+0,2

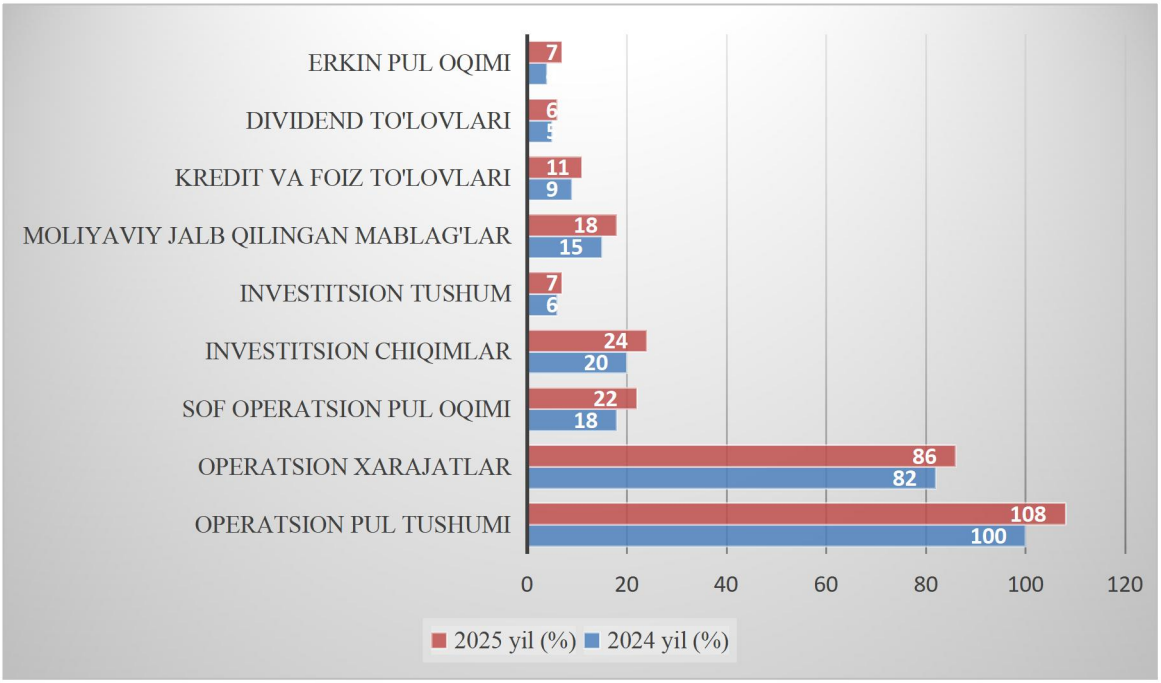
Manba: Korporativ moliya hisobotlari (IFRS standartlari), xalqaro amaliyot va statistik tahlillar asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadval kompaniyaning pul oqimlari tuzilmasidagi o‘zgarishlarni aks ettiradi. Operatsion faoliyatdan tushumning 8 foizga oshgani korxonaning asosiy faoliyati kengayayotganini ko‘rsatadi. Biroq operatsion xarajatlarning ham o‘sishi sof pul oqimining cheklangan darajada oshishiga sabab bo‘lmoqda. Bu holat xarajatlarni optimallashtirish zarurligini bildiradi.

Investitsion chiqimlarning ko‘payishi kompaniyaning modernizatsiya yoki kengayish bosqichida ekanligini ko‘rsatadi. Qisqa muddatda bu manfiy pul oqimiga olib kelishi mumkin, ammo uzoq muddatda daromadni oshirishga xizmat qiladi. Investitsion tushumlarning nisbatan past darajada bo‘lishi esa investitsiyalarning hali to‘liq samara bermayotganini anglatadi.

Moliyaviy faoliyatdan jalb qilingan mablag‘larning ortishi korxonaning tashqi moliyalashtirishga bo‘lgan ehtiyoji oshganini bildiradi. Kredit va foiz to‘lovlarining o‘sishi esa qarz yukining ortib borayotganini ko‘rsatadi, bu esa kelgusida moliyaviy risklarni kuchaytirishi mumkin.

Erkin pul oqimining oshishi kompaniyaning investitsiyalar va majburiyatlar bajarilgandan so‘ng ham qo‘shimcha moliyaviy resurslarga ega ekanligini bildiradi. Bu ko‘rsatkich investorlar va kreditorlar uchun muhim indikator hisoblanadi. Likvidlik koeffitsientining 1,3 dan 1,5 gacha oshishi kompaniyaning qisqa muddatli majburiyatlarini qoplash qobiliyati yaxshilanayotganini ko‘rsatadi.

1-rasm. Kompaniyada pul oqimlari ko‘rsatkichlarining dinamikasi (2024–2025 yillar).

Manba: Korporativ moliya hisobotlari, IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari) talablari hamda zamonaviy korporativ moliya amaliyoti asosida muallif tomonidan tuzildi.

Mazkur diagramma kompaniya pul oqimlari tuzilmasining ikki yil davomida qanday o‘zgarayotganini aks ettiradi. Eng katta ulush operatsion faoliyatga to‘g‘ri kelib, bu korxonaning asosiy daromad manbai aynan ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish faoliyati ekanligini ko‘rsatadi. Operatsion pul tushumining o‘sishi kompaniya savdo hajmining kengayayotgani yoki bozor ulushining ortayotganidan dalolat beradi.

Operatsion xarajatlarning ham oshishi ishlab chiqarish hajmi ortishi, xomashyo narxlarining ko‘tarilishi yoki ish haqi fondining kengayishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, sof operatsion pul oqimining o‘sishi korxonaning asosiy faoliyati samaradorligi ortayotganini bildiradi.

Investitsion chiqimlarning ko‘payishi kompaniya modernizatsiya, yangi uskunalar xaridi yoki kengayish bosqichida ekanligini ko‘rsatadi. Bunday xarajatlar qisqa muddatda pul oqimining kamayishiga olib kelishi mumkin, biroq uzoq muddatda ishlab chiqarish samaradorligi va daromadni oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy faoliyatdan jalb qilingan mablag‘larning ortishi korxonaning tashqi moliyalashtirishdan faol foydalanayotganini anglatadi. Kredit va foiz to‘lovlarining oshishi qarz yukining ortib borayotganini ko‘rsatadi, bu esa moliyaviy risklarni kuchaytirishi mumkin. Dividend to‘lovlarining o‘sishi esa kompaniya foydasining ortib borayotganidan yoki aksiyadorlar oldidagi majburiyatlar bajarilayotganidan dalolat beradi.

Erkin pul oqimining oshishi kompaniya investitsiyalar va majburiyatlar bajarilgandan so‘ng ham qo‘shimcha moliyaviy resurslarga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bu ko‘rsatkich investorlar uchun muhim signal bo‘lib, korxonaning moliyaviy barqarorligi va rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiradi.

Umuman olganda, diagramma kompaniyada pul oqimlarini boshqarish tizimi ijobiy yo‘nalishda rivojlanayotganini, operatsion faoliyatning barqarorligi saqlanib qolayotganini hamda investitsion faollik ortib borayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, qarz yukining oshishi bilan bog‘liq ehtiyot choralarini ko‘rish zarurligi ham kuzatiladi.

Xulosa

Kompaniyaning pul oqimlarini boshqarish va pul mablag‘larini optimallashtirish zamonaviy korporativ moliyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pul oqimlarining barqarorligi korxonaning to‘lovga qobiliyati, likvidligi va moliyaviy mustahkamligining asosiy omili hisoblanadi. Ayniqsa, operatsion faoliyatdan kelib tushadigan pul oqimlari kompaniyaning o‘zini-o‘zi moliyalashtirish imkoniyatini belgilaydi hamda tashqi moliyalashtirishga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pul tushumlari va chiqimlari o‘rtasidagi nomutanosiblik, debitorlik qarzlarining ortishi, ortiqcha xarajatlar hamda investitsion faoliyatning noto‘g‘ri rejalashtirilishi kompaniyada likvidlik muammolarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli pul oqimlarini rejalashtirish, prognozlash va doimiy nazorat qilish korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Pul mablag‘larini optimallashtirish ortiqcha pul resurslaridan samarali foydalanish va yetishmovchilik yuzaga kelganda moliyalashtirish manbalarini tezkor jalb qilishni nazarda tutadi. Investitsion faoliyatning faollashuvi uzoq muddatli o‘sishga xizmat qilsa-da, qisqa muddatda pul oqimlariga bosim o‘tkazishi mumkin. Shu bois operatsion, investitsion va moliyaviy oqimlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarur.

Umuman olganda, pul oqimlarini samarali boshqarish korxona qiymatini oshirish, investorlar ishonchini mustahkamlash va barqaror rivojlanishni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda moliyaviy risklarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun kompaniyalar pul oqimlarini boshqarish tizimini doimiy ravishda takomillashtirib borishlari zarur.

Takliflar:

1. Pul oqimlarini rejalashtirish va prognozlash tizimini joriy etish**.** Kompaniyada pul tushumlari va to‘lovlarni oldindan aniqlash uchun qisqa va uzoq muddatli pul oqimlari byudjetini ishlab chiqish zarur. Bu likvidlik yetishmovchiligi xavfini kamaytiradi.

2. Debitorlik qarzlarini samarali boshqarish. Mijozlar bilan hisob-kitoblarni tezlashtirish, to‘lov muddatlarini qisqartirish va qarzdorlikni monitoring qilish orqali real pul tushumlarini oshirish mumkin.

3. Xarajatlarni optimallashtirish. Keraksiz va samarasiz xarajatlarni qisqartirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda resurslardan oqilona foydalanish operatsion pul oqimini ko‘paytiradi.

4. Ortiqcha pul mablag‘larini samarali investitsiya qilish. Bo‘sh turgan pul mablag‘larini qisqa muddatli depozitlar yoki likvid moliyaviy instrumentlarga joylashtirish orqali qo‘shimcha daromad olish mumkin.

5. Tashqi moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish. Faqat bank kreditlariga tayanib qolmasdan, obligatsiyalar, investitsiyalar yoki boshqa moliyalashtirish usullaridan foydalanish moliyaviy risklarni kamaytiradi.

6. Raqamli moliyaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish**.** Avtomatlashtirilgan hisob-kitob va monitoring tizimlari pul oqimlarini real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini beradi va boshqaruv qarorlarini tezlashtiradi.

7. Likvidlik zaxirasini shakllantirish. Favqulodda holatlar uchun yetarli pul zaxirasini saqlash kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi.

Manbalar ro’yxati:

1. Brealey R. A., Myers S. C., Allen F. Principles of Corporate Finance. — 13th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2020.
2. Brigham E. F., Ehrhardt M. C. Financial Management: Theory and Practice**.** — 16th ed. — Boston: Cengage Learning, 2020.
3. Ross S. A., Westerfield R. W., Jordan B. D. Fundamentals of Corporate Finance. — 13th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2019.
4. Van Horne J. C., Wachowicz J. M. Fundamentals of Financial Management. — 14th ed. — London: Pearson Education, 2018.
5. Damodaran A. Applied Corporate Finance. — 4th ed. — Hoboken: John Wiley & Sons, 2014.
6. Damodaran A. Corporate Finance: Theory and Practice**.** — 3rd ed. — Hoboken: John Wiley & Sons, 2015.
7. Atrill P., McLaney E. Accounting and Finance for Non-Specialists. — 11th ed. — London: Pearson, 2019.
8. Garrison R. H., Noreen E. W., Brewer P. C. Managerial Accounting. — 17th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2021.
9. Gitman L. J., Zutter C. J. Principles of Managerial Finance**.** — 15th ed. — Boston: Pearson Education, 2018.
10. Higgins R. C. Analysis for Financial Management. — 12th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2019.